

مصونیت زنان در حوزه اشتغال و تولید؛

راهبردهای اخلاقی - اجتماعی و روان‌شناختی*

□ علی احمد پناهی^۱

چکیده

ملاحظه‌های هنجارهای اخلاقی - اجتماعی و روان‌شناختی در اشتغال زنان، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. مصونیت‌بخشی به زنان در حوزه اشتغال و تولید، نیازمند تدابیر و سیاست‌گذاری عالمانه و واقع‌بینانه است. هدف پژوهش حاضر، معرفی راهبردهای مهم و اساسی اخلاقی - روان‌شناختی و اجتماعی در رابطه با مصونیت‌بخشی نسبت به اشتغال زنان است. سؤال اساسی این است که راهبردهای اخلاقی و اجتماعی و روان‌شناختی که می‌تواند آسیب‌های ممکن در حوزه اشتغال زنان را کاهش دهد چیست؟

پژوهش حاضر از تحقیقات کیفی است و با روش توصیفی - تحلیلی و استنباطی، ضمن اشاره به نگاه اسلام به اشتغال زنان، به مهم‌ترین راهبردهای مصونیت زنان در حوزه اشتغال و تولید می‌پردازد. با تتبع و ژرف‌اندیشی در گزاره‌های اسلامی، روشن می‌شود که نقش اولیه و اساسی زنان، اشتغال به معنای مصطلح نیست و تشویقی برای اشتغال زنان در گزاره‌های دینی وجود ندارد. اگر چنانچه اشتغال زنان به دلایل مختلف مورد نیاز باشد، بایستی در چارچوب هنجارهای اخلاقی و اسلامی باشد. عدم ملاحظه هنجارهای اخلاقی، غفلت از

ظرفیت‌های روان‌شناختی زنان، کم‌ارزش‌انگاری نسبت به نقش‌های اولیه و اصلی زنان و اغماض به بهداشت روانی زنان در محیط اشتغال و تولید، می‌تواند مهم‌ترین آسیب‌ها را برای زنان و بالتبع، برای خانواده و جامعه ایجاد نماید. **واژگان کلیدی:** جنسیت، اشتغال، مصونیت‌بخشی، هنجارهای اخلاقی، تعارض خانواده - کار، اشتغال زنان.

مقدمه

اشتغال و کار از مؤلفه‌هایی است که برای پیمودن مسیرهای رشد مادی، روان‌شناختی، معنوی، اجتماعی، بین‌المللی و اخلاقی، نقش بنیادی دارد. کار و تولید برای ادامه زندگی و بقای جامعه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. چرخ‌های اقتصادی، تولیدی و خدماتی هر کشور و منطقه جغرافیایی، با کار و تلاش به حرکت درمی‌آید. ملتی که اهل کار، تلاش، تولید و پویایی و نوآوری باشد، ثروتمند خواهد بود و جهان را به تسخیر خود در خواهد آورد. جامعه‌ای که عناصر آن، اهل تلاش و فعالیت هستند، جامعه‌ای سرزنده، فعال، ثروتمند و قدرتمند است؛ در مقابل، جامعه‌ای که آحاد آن، بی‌انگیزه، تنبل، مصرف‌گرای محض، ایستا و بیکار باشند، جامعه‌ای فقیر، نیازمند، وابسته، منفعل و کم‌منزلت است. اشتغال و کار می‌تواند زمینه‌های آسیب‌های اجتماعی، اخلاقی، روان‌شناختی و امنیتی را تنزل بخشد. جامعه‌ای که فقیر و بیکار است، امنیت ملی و اجتماعی نخواهد داشت.

در گزاره‌ها و تعالیم اسلامی، نگرشی جامع و نظام‌مند نسبت به کار و فعالیت اقتصادی و تولیدی و خدماتی وجود دارد. در گزاره‌های دینی و در گام نخست، تلاش شده چشم‌انداز دانشی و بینشی عبادی و ارزشی نسبت به کار و فعالیت‌های آحاد مردم در راستای تأمین مایحتاج زندگی و اداره جامعه انسانی ایجاد شود. در آموزه‌های اسلامی، ضمن جهت‌دهی و تشویق افراد (با گزاره‌های الزامی و ترجیحی) به سمت درآمدهای مجاز و کسب حلال^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۱/۱۰۰)، این تلاش و فعالیت را در

۱. امام باقر علیه السلام می‌فرمایند: خداوند برای هر کس روزی حلالی مقرر داشته، که به سلامت به او خواهد رسید. از سوی دیگر، روزی حرام نیز روزی او قرار داده شده، که اگر انسان روزی خود را از آن حرام به دست آورد، خداوند در عوض، روزی حلالی را که برای او مقدر کرده، از او باز خواهد داشت و غیر از این دو روزی (حلال و حرام)، روزی‌های فراوان دیگری نیز نزد خداوند هست.

تراز عبادت خداوند^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹/۱۰۰) و در ردیف مجاهد در راه خدا^۲ (کلینی، ۱۴۰۷، ۸۸/۵) معرفی شده است.

امروزه به دلیل شرایط خاص اجتماعی، توسعه صنعت، تکنولوژی و حضور زنان در مراکز تحصیلات عالی، پدیده اشتغال زنان به صورت جدی مطرح شده است. گرچه اصل کار و تلاش برای زنان همانند مردان مجاز است، اما به دلیل موقعیت خاص زنان در خانواده و اجتماع و به دلیل حفظ منزلت و کرامت آنان، اشتغال فراگیر زنان و به ویژه در حرفه‌ها و شغل‌های ناهمگون، بایستی با ملاحظه ضوابط و چارچوب‌هایی باشد. در گزاره‌های اسلامی، در راستای مصونیت بخشی زنان از آسیب‌های احتمالی، چارچوب‌ها و اصولی برای اشتغال زنان ملاحظه شده است. در پژوهش حاضر، تلاش شده علاوه بر بیان نظر اسلام در رابطه با اشتغال زنان، به راهبردهای اخلاقی، اجتماعی و روان‌شناختی که می‌تواند باعث مصونیت زنان از آسیب‌های احتمالی در حوزه اشتغال گردد، پرداخته شود.

رویکرد اسلام به اشتغال زنان

در گزاره‌های اسلامی، ضمن اینکه به برابری زنان و مردان در ارزش‌های اخلاقی، عبادی و معنوی اشاره شده، به حق مالکیت زنان نیز اشاره نموده و آن را تأیید کرده است. با مطالعه و دقت در آموزه‌های قرآنی و روایی، مشخص می‌شود که اسلام حق مالکیت زنان را پذیرفته و جنسیت آنان، باعث تفاوت نگرش اسلام در موضوع حق مالکیت نشده است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: برای مردان و زنان، سهم و بهره‌ای از ارث والدین و سایر بستگان وجود دارد (نساء/۷). همچنین با بررسی برخی آیات قرآن و روایات و همچنین با ژرف‌اندیشی در سیره و رفتار معصومین علیهم‌السلام در رابطه با اشتغال و فعالیت اقتصادی زنان، مشخص می‌شود که زنان اجازه فعالیت اقتصادی در چارچوب و شرایط خاصی را دارند. با نگاهی به آیات و روایات و سیره جاری

۱. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرمایند: عبادت ده جزء دارد و نه جزء آن در طلب حلال است.

۲. ابو الحسن الرضا علیه‌السلام فرمود: کسی که در طلب روزی می‌کوشد و فضل خدا را می‌جوید تا مخارج اهل و عیال خود را کفایت کند، اجر و پاداش او از مجاهد راه خدا بیشتر است.

مسلمانان در صدر اسلام، درمی‌یابیم که حق اشتغال زنان به رسمیت شناخته شده و ممانعتی از آن نشده است. آیاتی چون: از فضل خدا جو یا شوید^۱ (جمعه/۱۰) و او شما را از زمین پدید آورد و برای آباد کردن آن برگماشت (هود/۶۱)، به‌طور عام، مردان و زنان را به سوی کار و آبادانی زمین، تشویق و ترغیب می‌کند.

در قرآن کریم، از دختران پیامبر خدا حضرت شعیب علیه السلام یاد شده است که به شغل چوپانی اشتغال داشته‌اند (قصص/۲۳) و مذمت و نهی نیز نشده است. در تعالیم اسلامی، علاوه بر اینکه تلاش در راستای کسب روزی حلال بر مرد و زن الزامی دانسته شده (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹/۱۰۰)، فعالیت و تلاش‌های زنان (البته نه اشتغال به معنای امروزی) همانند مردان ستایش و تشویق شده است. برحسب روایات، زنان چندی در زمان پیامبر و امامان معصوم در شغل‌های گوناگونی همچون تجارت^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ۹/۱۶)، صنایع دستی^۳ (طبرانی، بی‌تا، ۲۶۵/۲۴ و ۲۶۴)، ریسندگی و بافندگی^۴ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۳۶/۱۷)، آرایشگری^۵ (همان، ۱۳۱)، خدمات خانگی (حر عاملی، ۱۴۰۳، ۲۴۷/۲۲ و ۲۴۶) و... فعالیت می‌کرده‌اند و به زنان اجازه داده شده بود در این قبیل کارها به فعالیت بپردازند. در دوره حکومت و رهبری حضرت پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام، به زنانی برمی‌خوریم که در برخی فعالیت‌های اجتماعی، حضور فعالی داشته‌اند. زنان بسیاری بودند که به عنوان مداوای مجروحان و مراقبت از آنان، به همراه سپاهیان به جبهه‌ها اعزام می‌شدند. برخی نیز در تدارکات سپاه، تهیه آذوقه و

۱. ﴿وَاتَّبَعُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾.

۲. حضرت خدیجه، دختر خویلد که بعداً همسر گرامی پیامبر اسلام گردید، به تجارت مشغول بود و کارگران زیادی برایش کار می‌کردند و از جمله حضرت محمد صلی الله علیه و آله قبل از پیامبری، مدتی برای خدیجه فعالیت اقتصادی داشتند.

۳. زنی خدمت پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: من زنی هستم که صنایع دستی انجام می‌دهم و از درآمد آن به همسر و فرزندانم کمک می‌کنم. حضرت فرمودند: این کار و عمل شما، اجر و پاداش دارد.

۴. قال رسول الله صلی الله علیه و آله فی کلام کثیر: «نعم اللهو المغزل للمرأة الصالحة». علی علیه السلام: «إنَّه (الغزل) أحلُّ الكسب».

۵. در روایاتی که درباره آرایشگری آمده و سؤالاتی که در این باره از پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله شده، هیچ منعی نشده و آرایشگری، مجاز شمرده شده است.

آشپزی فعال بودند. ربیعہ، دختر معوذ می گوید که ما مکرر با پیامبر اسلام به جنگ‌ها می رفتیم و در رساندن آب، آذوقه و انتقال شهدا و مداوای مجروحان کمک می کردیم (هراوی، ۱۹۸۶، ۲۷۶). رائفه، دختر عبدالله الثقیفه که همسر عبدالله بن مسعود بود، با کار صنعتگری مخارج زندگی خود و همسرش را تأمین می کرد (هراوی، ۱۹۸۶، ۲۶۳). امیه، دختر قیس از زنانی بود که هم راوی حدیث بود و هم در برخی جنگ‌ها شرکت می کرد و به مداوای مجروحان و انتقال شهدا می پرداخت (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ۲۶۳). زنی به نام ام الحسن می گوید: روزی امیرالمؤمنین علیه السلام مرا دید و فرمود چه فعالیت و کاری می کنی؟ عرض کردم بافندگی دارم. حضرت فرمود: بافندگی از شغل‌های حلال است و یا به عبارتی دیگر فرمود: از حلال‌ترین کارها است (کلینی، ۱۴۰۷، ۳۱۱/۵). پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: بافندگی و ریسندگی از بهترین سرگرمی‌ها برای زنان صالحه است (کلینی، ۱۴۰۷، ۱۱/۵).

در زمان پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله، زنی به نام حولاء، عطرسازی و عطر فروشی (مواد خوشبو کننده) داشت و پیامبر گرامی اسلام، مخالفتی با حرفه ایشان نداشت و حتی برای حضرت نیز عطر می آورد (کلینی، ۱۴۰۷، ۴۹۶/۵). پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله ضمن تأیید فعالیت اقتصادی و تولیدی حولاء، او را موعظه می کرد و می فرمود: «هرگاه عطر می فروشی، جنس سالم و با قیمت مناسب تحویل مردم بده و هرگز در جنس خود تقلب روا مدار؛ زیرا معامله سالم پاک‌تر است و سبب خیر و برکت می شود (کلینی، ۱۴۱۳، ۱۵۱/۵). امام کاظم علیه السلام می فرماید: پدرم، مادرم و ام فروه را مأموریت می دادند تا حقوق و احتیاجات اهل مدینه را ادا کنند (کلینی، ۱۴۰۷، ۲۱۷/۳)، یعنی مجاز به فعالیت بیرونی می کردند.

خلاصه اینکه در آموزه‌های دینی، منعی برای فعالیت اقتصادی زنان در محیط‌های سالم و بدون آسیب، مشاهده نشده و البته توصیه و تشویقی نیز نسبت به اشتغال زنان با معنای امروزی نشده است، بلکه در گزاره‌های دینی به انحاء مختلف، زنان را توصیه به التزام به نقش‌های خاص زنانه از جمله تربیت فرزند، همسر داری، خانه داری و... نموده است. در آموزه‌های دینی، به گونه‌ای تدبیر شده که زن تا حد امکان، ملتزم به

خانه و خانواده باشد^۱ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۷۲/۲۰) و در امور داخلی منزل و کارهایی که متناسب با شأن و روحیه اوست، مشغول باشد (نوری، ۱۴۰۸، ۲۵/۱۳) و تا ضرورتی پیشامد ننموده، به اشتغال بیرونی نپردازد.

در گزاره‌ها و حقوق اسلامی، از یک سو نفقه زن را بر شوهر واجب کرده و زنان را از مسئولیت اقتصادی در برابر خانواده معاف نموده است؛ از سوی دیگر، اهتمام اسلام به کاهش اختلاط جنسی در سطح جامعه و تأکید بر نقش مادری و همسری زنان (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۱۷/۱۰۰)، زمینه فرهنگی مناسبی را برای تقسیم کار جنسیتی فراهم کرده است، به این صورت که زنان عمدتاً به سوی فعالیت‌های مربوط به خانه‌داری، تربیتی، آموزشی، حمایتی، همسرمداری و شغل‌های خانگی سوق داده شده و مردان، مشاغل بیرون از خانه را به عهده گرفته‌اند. نکته مهم‌تر اینکه، از ژرف‌اندیشی در گزاره‌های اسلامی و سیره اهل بیت علیهم‌السلام روشن می‌شود که زنان مجاز به هر فعالیت و در هر شرایط (موقعیت زمانی و مکانی) نبودند و به کارهایی اقدام می‌کردند که تناسب با شأن و منزلت و جایگاه اجتماعی و ظرفیت‌های آنان داشته است. زنان مجاز نبوده‌اند در هر عرصه‌ای به فعالیت بپردازند.

در گزاره‌های دینی، مضافاً بر تشویق زنان به کار و فعالیت، برای تلاش آنان، پاداش معنوی ملاحظه شده است. هنگامی که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، فاطمه علیها‌السلام را در حالی دید که عبایی از پوست شتر پوشیده و با یک دست، مشغول آسیا کردن و به کمک دست دیگر، مشغول شیر دادن به فرزندش بود، چشمانش بارانی شد (پیر از اشک شد) و به فاطمه علیها‌السلام فرمود: دخترم! سختی‌ها و تلخی‌های دنیا را در مقابل حلاوت و شیرینی آخرت قرار بده. فاطمه علیها‌السلام گفت: ای رسول خدا! خدا را سپاس می‌گویم به سبب نعمت‌های فراوانی که به من عطا فرموده، و او را در مقابل محبت‌هایش شکر می‌گزارم و نقل کرده‌اند که در این هنگام، آیه ﴿وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى﴾ و پروردگارت به زودی به تو عطایی می‌کند که راضی شوی، بر پیامبر نازل گردید

۱. قال الصادق: «ثَلَاثَةٌ لِلْمُؤْمِنِ فِيهَا رَاحَةٌ، دَارٌ وَاسِعَةٌ تُوَارِي عَوْرَتَهُ وَ سُوءَ حَالِهِ مِنَ النَّاسِ، وَامْرَأَةٌ صَالِحَةٌ تُعِينُهُ عَلَى أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ».

(مجلسی، ۱۴۰۳، ۸۶/۴۳). از این بیان آن بزرگوار علیه السلام معلوم شد که انجام کار خانه اجر و ثواب دارد و اگر آن را کنیز انجام دهد، چیزی از اجر و پاداش مذکور، نصیب زن نمی‌گردد. روزی حضرت فاطمه علیها السلام به پدر بزرگوارشان عرض کردند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! دو دستم از سنگ آسیا پینه بسته، یک بار آرد می‌کنم و یک بار خمیر می‌سازم (بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳، ۸۶۵/۱۱). این روایت، به روشنی دلالت بر اهمیت تلاش و کار برای زنان بوده، به گونه‌ای که شایسته‌ترین بانوی عالم نیز به تلاش و فعالیت اساسی می‌پرداخته است.

گرچه در تعالیم اسلامی، زنان تشویق به کار و تلاش شده‌اند، ولی به گونه‌های مختلف، زنان را تشویق به ماندن در خانه و انجام امور خانه و فعالیت در امور خانوادگی نموده و از مردان نیز خواسته است که زمینه ارتباط زنان را با بیگانه از بین ببرند. پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله زنان را ناموس دانسته و بر لزوم حفاظت و مراقبت از آنان تأکید کرده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۵۰/۱۰۰). حضرت زهرا علیها السلام می‌فرمایند: بهترین زن کسی است که با مردان بیگانه ارتباطی نداشته باشد (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۶۷/۲۰). وقتی گزارش ناشایستی از روابط زنان و مردان نامحرم در کوچه و بازار به امیر مؤمنان علی علیه السلام رسید، آشفتگی گردیده و علت آن را در بی‌غیرتی مردان دانسته و آن را نکوهش کردند و فرمودند: از رحمت خدا دور است کسی که غیرت ورزی نکند^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ۷۶، ۱۱۵؛ کلینی، ۱۴۰۷، ۵۳۷/۵).

در آموزه‌های دینی، به طور مستقیم از نقش خانه‌داری زنان تمجید شده و برای آن پاداش معنوی بسیار سترگی وعده داده شده است و زنان را به طور غیر مستقیم به این نقش حیاتی و ارزشمند تشویق نموده است^۲ (حرعاملی، ۱۴۰، ۱۷۲/۲۰). توصیه

۱. قَالَ عَلِيُّ عليه السلام: «يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ بُيُتُ أَنْ نِسَاءَكُمْ يُؤَافِينَ الرَّجَالَ فِي الطَّرِيقِ، أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَقَالَ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَا يَغَارُ».

۲. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: هر زنی که با جرعه‌ای آب، شوهر خویش را سیراب نماید، عملش ارزشمندتر از عبادت یک سال است که روزهای آن را روزه بدارد و شب‌ها به نماز مشغول باشد و خداوند به‌ازای هر جرعه‌ای که به همسرش داده است، یک شهر در بهشت برایش هدیه می‌کند و شصت خطا را از او می‌بخشد.

صریح به خانه‌داری و التزام به خانواده^۱ (نوری، ۱۴۰۸، ۱۴/۲۴۴) و همچنین توصیه و تشویق به هنرمندی در آشپزی و مدیریت مالی منزل^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۰/۲۳۹؛ طبرسی، ۱۴۱۲، ص ۲۰۱) که از مصادیق مهم خانه‌داری است، نشان از اهمیت خانه‌داری زنان در آموزه‌های دینی می‌باشد. در سیره و زندگی اولیای خدا، به ویژه در زندگی حضرت زهرا علیها السلام به این مسأله و ایفای نقش خانه‌داری، برخورد می‌کنیم. سیره عملی معصومین علیهم السلام بهترین دلیل و حجّت بر تقسیم کار جنسیتی و به خصوص، اختصاص خانه‌داری به زنان است. امام باقر علیه السلام می‌فرماید: علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام برای داوری درباره تقسیم کارهای خود، نزد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله رفتند، پیامبر این گونه قضاوت فرمود که کارهای داخل خانه را فاطمه علیها السلام انجام دهد و کارهای بیرون از خانه را علی علیه السلام. حضرت فاطمه علیها السلام در این باره فرمود: از این که پیامبر خدا مرا از برعهده گرفتن مسئولیت‌های مردان معاف ساخت، بسیار خوشحال شدم (جرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۰/۱۹۱).

همچنین در روایت دیگری می‌خوانیم که فاطمه علیها السلام کار خانه، پخت و پز و نان و جارو کردن اتاق را برای علی علیه السلام تضمین کرد و علی علیه السلام کارهای بیرون از خانه، مانند حمل هیزم و آوردن مواد خوراکی را برای فاطمه علیها السلام برعهده گرفت (بروجردی، ۱۳۸۶، ۲۲/۲۸۸). البته واضح است که مصادیق و نمودهای خانه‌داری، با زمان و عصر حضرت زهرا علیها السلام فرق دارد و مهم این است که خانه‌داری و اشتغال در منزل، با روحیات و شرایط روان‌شناختی زن و همین‌طور با شرایط اجتماعی و اخلاقی زن (عدم خروج از منزل) تناسب دارد.

با توجه به آیات، روایات، سیره، تاریخ اسلام و شرایط جسمی - روان‌شناختی زنان، می‌توان نتیجه گرفت که اشتغال زنان بایستی ضابطه‌مند باشد و شرایط اشتغال آنان تفاوت کیفی، کمی و ماهوی با مردان داشته باشد.

۱. قال رسول الله صلی الله علیه و آله: «لَلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ أَنْ تَلْزَمَ بَيْتَهُ».

۲. امام صادق می‌فرماید: بهترین زنان شما زنی است که دارای بویی خوش و دست پختی خوب باشد. هنگامی که خرج می‌کند، بجا خرج کند و هنگامی که خرج نمی‌کند بجا از خرج کردن خودداری ورزد. چنین زنی کارگزاری از کارگزاران خداست و کارگزار خدا نه ناامید می‌شود و نه پشیمان.

راهبردهای اخلاقی - روان‌شناختی در مصونیت بخشی زنان از آسیب‌های احتمالی اشتغال

اگرچه اشتغال زنان از چشم‌انداز دینی تشویق نشده، اما امروزه به دلایل مختلف، اشتغال زنان به عنوان یک پدیده اجتماعی مطرح است و بایستی تلاش نمود تا مصونیت زنان را در این عرصه افزایش داد و از آسیب‌های احتمالی آن جلوگیری نمود. در راستای کاهش و مدیریت آسیب‌های احتمالی اشتغال زنان، راهبردهای مختلفی مطرح است. برخی از راهبردهای اخلاقی و روان‌شناختی و اجتماعی که از اولویت بیشتر برخوردار هستند، عبارتند از:

الف. ملاحظه هم‌ترازی بین نوع اشتغال و ظرفیت‌های بانوان

به منظور شکل‌گیری نظام احسن و تحقق اهداف خلقت انسان‌ها، خالق متعال برای زن و مرد، ظرفیت‌ها و بالتبع آن، نقش‌های ویژه‌ای را ملاحظه کرده است. بسیاری از محققان از جمله (گورین^۱ و همکاران، ۲۰۱۱)، با بررسی تفاوت‌های زن و مرد به این نتیجه رسیدند که تفاوت‌های روان‌شناختی، زیستی و فیزیولوژیکی زیادی بین زن و مرد وجود دارد و بایستی فعالیت آنان و حتی مدل‌های آموزشی آنان، متفاوت از همدیگر باشد. تفاوت‌های زن و مرد در گستره شناختی، عاطفی، ادراکی، جسمی و... اقتضاء می‌کند که در نقش‌ها و مسئولیت‌هایی قرار بگیرند که با ظرفیت‌های آنان تناسب داشته باشد و در راستای شکل‌گیری جامعه و خانواده‌ای مستحکم و بالنده باشد. به عنوان نمونه، مردان تفاوت آشکاری به لحاظ زیستی و جسمانی و قدرت بدنی با زنان دارند و زنان ظریف‌تر از مردان هستند. هوش اختصاصی و هوش هیجانی زن و مرد متفاوت است (هاید، ۲۰۱۳، ۱۷۱). زنان در انواع توانایی‌های مربوط به حافظه مانند حافظه بصری، حافظه بصری - فضایی، حافظه کلامی، تداعی، همچنین سرعت انجام تکالیف پردازشی ادراکی، قوی‌تر هستند. مردان و پسران، در زمینه دانش عمومی، تجسم فضایی، ریاضیات و استدلال‌های شناختی بر دختران و زنان برتری دارند (کاماراتا و

1. Gurian.

وودکووک^۱، ۲۰۰۶). توانایی کلامی زنان قوی‌تر از مردان است (هاید، ۲۰۱۳، ۱۷۲). هرلیتز و یانکر^۲ (۲۰۰۲) بر این باورند که زنان در تشخیص چهره‌ها و بوها، بهتر از مردان عمل می‌کنند. زن‌ها در آزمون کلامی و حافظه بصری (به‌ویژه در جزئی‌نگری و دقت) از مردان قوی‌ترند. تفاوت عقلانی زن و مرد مورد وفاق اندیشمندان است به گونه‌ای که اندیشمندان بزرگ، صرف‌نظر از اختلاف جزئی که در معنای اصطلاحی عقل دارند، اکثرشان به خصوص متقدمین از آنها بر این باورند که جنسیت، در تفاوت عقلی تأثیر دارد (آلوسی، ۱۳۷۵، ۳۴/۴).

علاوه طباطبایی اعتقاد دارند که مرد دارای حیات تعقلی و زن دارای حیات احساسی است و البته این تفاوت، دلیلی بر برتری ارزشی مرد بر زن نیست، بلکه برای تحقیق نظام سالم خانوادگی است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲۷۵/۲ و ۳۴۳/۴ و ۱۴۱/۱۸). رفتار همدلانه (همدلی، یعنی احساس عاطفی شخص دیگر را درک کردن) و برخورداری از روحیه پرورش و مراقبت در زنان، به مراتب قوی‌تر از مردان است و زنان همچنین در روابط کلامی بر مردان برتری دارند. روابط دوستانه نیز در زنان قوی‌تر از مردان گزارش شده است. شواهد نشان می‌دهد که زنان بیشتر از مردان، هیجان خود را بروز می‌دهند. تحقیقات همچنین ثابت کرده است که زنان، هیجانات را نسبت به مردان با شدت بیشتری تجربه و حفظ می‌کنند (هاید، ۲۰۱۳، ۷۷).

با ملاحظه تفاوت‌های زیستی، شناختی و روان‌شناختی زنان و مردان در ابعاد مختلف، یکی از راهبردهای مصونیت‌بخشی به زنان این است که، زنان در تخصص‌هایی ورود داشته باشند که با توانمندی‌ها و علاقه‌مندی‌های آنان سنخیت داشته باشد و بتواند بهداشت زیستی، روانی و رضایت از اشتغال آنان را تأمین نماید. اگر چنانچه شغل و حرفه زنان با توانمندی‌ها، علایق و موقعیت اجتماعی و خانوادگی آنان هم‌تراز نباشد، آنان را با چالش‌ها و آسیب‌های جدی روبرو خواهد کرد. در پژوهش‌های علمی که در این رابطه انجام شده، به آسیب‌های مختلفی اشاره شده است. ناسازگاری بین ویژگی‌های جسمی و روان‌شناختی شخص، با شغل و محیط

1. Camarata, S. & Woodcock, R.

2. Herlitz, A. & Yonker, J. E.

کاری، علاوه بر اینکه باعث شیوع استرس شغلی می‌شود، باعث بروز مشکلات فیزیولوژیکی، روان‌شناختی، رفتاری و سازمانی نیز می‌گردد (کلیس^۱ و همکاران، ۲۰۱۱). در گزاره‌های دینی نیز، به تبعات بی‌توجهی به ظرفیت‌های زنان در اشتغال و مسئولیت‌های آنان پرداخته شده است. به عنوان نمونه، حضرت علی علیه السلام از واگذاری مسئولیت‌ها و کارهایی که تناسب با لطافت و ظرافت قوای بدنی زنان ندارد، منع کرده و می‌فرماید: «لَا تَمْلِكُ الْمَرْأَةُ مِنَ الْأَمْرِ مَا يُجَاوِزُ نَفْسَهَا، فَإِنَّ ذَلِكَ أَنْعَمَ لِحَالِهَا وَأَزْحَى لِبَالِهَا وَأَذْوَمَ لِحَمَالِهَا، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رَيْحَانَةٌ وَلَيْسَتْ بِقَهْرْمَانَةٍ»؛ به زن فراتر از توان و ظرفیتش مسئولیتی واگذار نکن، این به حال او مناسب‌تر است، خاطر او را بیشتر راضی می‌کند و زیبایی او را پایدارتر می‌سازد. به درستی که زن گلی خوش‌بو است و متصدی امور نیست که کارهای خشن انجام دهد (کلینی، ۱۴۰۷، ۵/۵۱۰). کارهایی از قبیل خانه‌داری، همسررداری، دوزندگی، آرایشگری، معلمی، پرستاری در محیط تک‌جنسیتی و هر کاری که با روحیات و شرایط جسمی و شرایط اجتماعی او تناسب دارد، برای زنان توصیه می‌شود (ر.ک: پناهی و جان‌بزرگی، ۱۳۹۶).

ب. بهینه‌سازی فضای اشتغال زنان

ایجاد امنیت روانی و اخلاقی در محیط اشتغال، از دیگر راهبردهای مهم در کاهش آسیب‌های اشتغال زنان است. اگر چنانچه زنان شاغل، در محیط اشتغال احساس امنیت روانی و اخلاقی نداشته باشند و در معرض ارتباط با جنس مخالف باشند، امنیت اخلاقی و عفت زنان در معرض تهدید قرار می‌گیرد. عفاف و پاکدامنی زنان گوهری ارزشمند است و باید زمینه‌های تضعیف آن را سد نمود. در گزاره‌های دینی، عفت و پاکدامنی از ویژگی‌های ارزشمند و برجسته مؤمنین و پرهیزکاران تلقی شده است^۲ (آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ۴۱۲/۷) و برای آن آثار متعدد معنوی، اجتماعی و روان‌شناختی بیان شده است. لزوم اجتناب از اختلاط با نامحرم (کلینی، ۱۴۰۷، ۵/۵۳۷) و لزوم مراقبت از عفت، پاکدامنی (کلینی، ۱۴۰۷، ۵/۵۳۵) از توصیه‌های مؤکد تعالیم آسمانی است. عدم

1. Clays.

۲. الْمُتَّقُونَ أَنْفُسَهُمْ عَفِيفَةٌ .

اختلاط با نامحرم، به نفع زنان^۱ (نور، ۶۰) بوده و دل‌های آنان را به پاکی^۲ (احزاب، ۵۳) رهنمون می‌کند. همچنین عفت و پرهیز از اختلاط، باعث سلامت، استواری^۳ (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۶۵/۲۰)، پاکیزگی^۴ (نور، ۳۰) و امنیت روانی زنان است. تأکید مکرر به کاهش اختلاط جنسی (نوری، ۱۴۰۸، ۳۸۵/۱)، رعایت حیا و متانت در سخن گفتن (پابنده، ۱۳۸۲، ۳۵۶)، ممنوعیت نگاه شهوت‌آمیز به نامحرم (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۴/۱۰۱)، حرام بودن تماس بدنی با نامحرم (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۹/۲۰) و ممنوعیت شوخی با نامحرم (حرعاملی، ۱۴۰۹، ۱۹۸/۲۰)، همگی در راستای تقویت نظام خانواده، جلوگیری از ترویج هرزگی و بی‌عفتی و در راستای تقویت تقوی و پرهیزکاری و حفظ منزلت زنان است.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «بهترین زنان شما کسی است که چون با همسرش خلوت کند، جامه حیا از تن به در کند و چون بپوشد و همراه او شود، زره حیا را بر تن کند» (کلینی، ۱۴۰۷، ۳۲۴/۵). حضرت، بهترین زن را کسی می‌داند که چون جامه بپوشد و از خانه بیرون رود، لباسی از حیا و عفت بر تن کند که مانند سپر و زره، حافظ او باشد؛ یعنی به گونه‌ای با جنس مخالف تعامل کند و در موقعیت‌هایی حضور پیدا کند که زمینه آسیب اخلاقی وجود نداشته باشد. خلاصه آنکه زن باید با لباس رزم و بزم، خود را بشناسد و هریک را در جای خود بپوشد. شکی نیست که رعایت عفت و مختلط نشدن با مردان، تأثیرات بسیار مثبتی بر روح و روان زن دارد. عفاف برای زنان، همچون سد و حفاظی است که زن در سایه آن، از آسیب‌های بسیاری مصونیت می‌یابد.

ج. شاخص‌ترین پیامدهای تفکیک جنسیتی در محیط اشتغال

تفکیک جنسیتی در محیط اشتغال، می‌تواند پیامدهای مثبتی به همراه داشته باشد. برخی از شاخص‌ترین پیامدهای آن عبارتند از:

۱. ﴿وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ﴾
۲. ﴿ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ﴾
۳. وَاکْمَفٌ عَلَيْهِنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ بِحِجَابِكِ إِيَّاهُنَّ، فَإِنَّ شِدَّةَ الْحِجَابِ أَبْقَى عَلَيْهِنَّ.
۴. ﴿وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَرْكَى لَهُمْ﴾

۱. افزایش بازدهی شغلی

تفکیک جنسیتی در محیط اشتغال، می‌تواند باعث افزایش بازدهی تولید و اشتغال گردد و زمینه را برای افزایش بهره‌وری بیشتر ایجاد کند. وقتی زنان در معرض استرس‌ها و چالش‌های ناشی از احساس ناایمنی روانی، به دلیل نارضایتی از کار، تعارض کار با خانواده و احساس تهدید از ناحیه جنس مخالف نباشند، تمرکز و دقت بیشتری بر وظایف شغلی خواهند داشت و جدیت مضاعفی نسبت به مسئولیت شغلی خویش معطوف خواهند کرد؛ لذا بازدهی شغلی آنان نیز افزایش پیدا می‌کند (بکر^۱، ۲۰۰۷).

۲. افزایش رضایتمندی از کار و اشتغال

وقتی زنان در محیطی سالم به اشتغال پردازند، رضایتشان از کار افزایش پیدا می‌کند و اشتیاق کاری آنان نیز زیاد می‌شود. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که عدم اختلاط در محیط کار، باعث ایجاد آرامش روان و رضایتمندی زنان و مردان می‌گردد (کلابیس و همکاران، ۲۰۱۱).

۳. افزایش امنیت و مصونیت اخلاقی

یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین پیامدهای عدم اختلاط زن و مرد در محیط اشتغال، مصونیت از آسیب‌های اخلاقی و جنسی است. رعایت چارچوب‌ها در روابط زن و مرد، نه تنها به پیشگیری از آسیب روانی و اجتماعی در زنان کمک می‌کند، بلکه در سلامت اخلاقی و خانوادگی او اثر مثبت دارد (پوررحیمی مرنی و همکاران، ۱۳۸۸). مطالعات نشان داده که اگر اشتغال زنان در محیط‌های مختلط باشد، احتمال آسیب‌های اخلاقی افزایش پیدا می‌کند (آماتو، ۲۰۰۳). بر طبق برآوردها، «در انگلستان از هر ده زن، هفت زن در دوره زندگی شغلی خود به مدتی طولانی دچار آزار جنسی می‌گردند» (گیدنز، ۱۳۷۸، ۲۰۲). تحقیقات نشان می‌دهد که حدود ۶۰ درصد از زنان اروپایی شاغل، تجاوز جنسی را تجربه کرده‌اند (پینا^۲ و همکاران، ۲۰۰۹). مؤسسه فدرال ایمنی و بهداشت کار آلمان در سال ۱۹۹۷ اعلام کرده که ۹۳ درصد از زنان در دوران

1. Becker, A.

2. Pina.

اشتغال به کار، در محیط کارشان و یا به واسطه اشتغال، دچار آسیب جنسی شده‌اند (شیندر^۱ و همکاران، ۱۹۹۷). در زمینه آزار جنسی در محیط کار، تحقیقات زیادی در ایران انجام نگرفته و یا گزارش نشده است. در چند مورد که تحقیقات در این مورد انجام شده، نشان می‌دهد که آزار و تجاوز جنسی در محیط‌های اشتغال و محیط‌های مختلط وجود داشته و یا زمینه تجاوز جنسی از محیط اشتغال آغاز شده است (کردی و همکاران، ۱۳۹۴).

۴. افزایش استحکام خانواده

پوشیدگی و عفت‌ورزی زنان، باعث محبوبیت و ارزشمندی زنان می‌گردد و آنان را در نگاه خانواده و اجتماع، دارای منزلت و کرامت می‌نماید. در مقابل، اگر زنان زیبایی‌هایشان را به راحتی در دسترس مردان قرار دهند، به تدریج آستانه حساسیت مردان را بالاتر می‌برند و جنبه‌های جذاب خود را عادی می‌سازند و منزلت انسانی و اجتماعی خود را نیز از دست می‌دهند. راسل می‌گوید: «تصور من بر این است که اگر مردی به سهولت به زنی دست بیابد، احساس آن مرد نسبت به آن زن، یک نوع احساس عاشقانه عمیق نمی‌تواند باشد» (راسل، بی تا، ۷۹).

محیط مختلط می‌تواند اولاً حساسیت زنان و مردان را آرام آرام نسبت به جنس مخالف تغییر دهد و نوعی بی‌مبالاتی را ترویج کند و ثانیاً محیط مختلط، امنیت روانی زن و مرد را مرتب تهدید می‌کند و زمینه آزادی و راحتی زنان را در نوع پوشش و ارتباطات کلامی مهیا می‌سازد و ثالثاً، ممکن است زمینه‌های بی‌اعتمادی و خیانت را در خانواده‌ها افزایش دهد. اختلاط زن و مرد (به انحاء مختلف) در محیط‌های عمومی و شغلی و با توجه به محرک‌های پرجاذبه‌ای که دو جنس به طور طبیعی برای ورود به دنیای یکدیگر دارند، آب‌شخور بسیار مناسبی برای رشد تمایلات شهوانی و کامجویی‌های حرام و در نتیجه، ضعیف شدن انگیزه ازدواج و حتی بی‌ رغبتی به همسر و سردی روابط خانوادگی خواهد شد. وقتی یک زن و یا یک مرد، به طور مکرر با جنس مخالف ارتباط و یا گفتگوی کلامی دارد و در موارد زیادی نیز حدود شرعی و

1. Schneider.

اخلاقی در گفتگوها و ارتباطات رعایت نمی‌شود، قطعاً احساس نیاز کمتری به دلبری و ارتباط عاطفی و کلامی به همسر قانونی و شرعی خودش خواهد داشت و لذا، زمینه اختلاف و طلاق عاطفی در خانواده افزایش خواهد داشت.

در یک مطالعه تطبیقی که در ۶۶ کشور صورت گرفته، نشان داده شد که هر چه زنان در جامعه بیشتر با مردان مختلط باشند، میزان طلاق بالاتر خواهد شد (بستان، ۱۳۹۰، ۱۸۴). مجاورت و نزدیکی مکانی، موجب ارتباط مکرر می‌شود و ارتباط بین فردی مکرر، معمولاً به جاذبه می‌انجامد (آذربایجانی و همکاران، ۱۳۸۲، ۲۳۳ - ۲۳۶). نکته مهم‌تر اینکه اگر این مجاورت و ملاقات‌های مکرر، همراه با تبادل عاطفی و تکریم متقابل باشد، دلبستگی عاطفی نیز به وجود می‌آید. دلبستگی عاطفی در زنان به دلیل قوی بودن عواطف در آنان، مضاعف خواهد بود (بارت و بلیس، ۲۰۰۹). این چالش معمولاً در محیط‌های اشتغال، به دلیل تعامل بیشتر و ارتباط مضاعف وجود دارد. تجربه نیز نشان داده است که زنان و مردانی که به طور مکرر با جنس مخالف به انحاء مختلف تعامل داشته‌اند، به مشکلات اخلاقی و نابسامانی خانوادگی و بعضاً به بدنامی، ابتلا پیدا کرده‌اند.

د. ایجاد همترازی بین نقش‌های خانوادگی و اشتغال

در چشم‌انداز گزاره‌های اسلامی، زن و مرد وظایف و نقش‌های منحصر به فرد و متفاوتی در خانواده و اجتماع دارند. اگر چنانچه همترازی بین نقش‌های خانوادگی و اشتغال ایجاد نشود، مصونیت بخشی زنان تحقق نمی‌یابد. اگر چنانچه اشتغال زنان، باعث شود که زنان نتوانند به نقش‌های اصلی و اساسی خویش در نظام خانواده و اجتماع بپردازند، چالش زیادی به وجود خواهد آمد. فراهم آمدن موقعیت تعارض کار - خانواده، احساس ناکارآمدی در انجام وظایف خانودگی، ناتوانی در ایفای نقش‌های تربیتی و خانه‌داری و همسررداری و همچنین نگرانی نسبت به عدم تحقق دلبستگی ایمن در فرزندان، از چالش‌هایی است که در صورت عدم همترازی وظایف خانوادگی با تعهدات شغلی، می‌تواند باعث عدم احساس امنیت روانی در زنان شاغل شود.

کارتر^۱ (۱۹۹۵) معتقد است که مهم‌ترین آسیبی که زنان در خانواده‌های دوشغلی با آن روبرو هستند، تعارض نقش^۲ است و لذا متعادل کردن امور مربوط به خانه و محل کار، امری دشوار بوده و ممکن است افراد در انجام این کار شکست بخورند. زنان شاغل تلاش می‌کنند تا مطالبات گوناگونی که از آنها انتظار می‌رود را مدیریت کنند (آرین، ۱۳۸۷). از یک سو، کارفرماها توقع فعالیتی جدی، منظم و دقیق از زنان دارند و از سوی دیگر، زنان به دلیل شرایط خاص خانوادگی نمی‌توانند توقعات کارفرما را تأمین کنند و لذا تعارض جدی در این عرصه برایشان به وجود می‌آید. آسیب‌های جدی و فراگیری که امروز زنان را در تمام دنیا و از جمله ایران تهدید می‌کند، تعارض کار - خانواده^۳، تعارض نقش^۴، اضافه‌بار نقش^۵ و اسارت نقش^۶ است (راید و هاردی^۷، ۱۹۹۹). روان‌شناسان، سه نوع تعارض را میان کار و خانواده مطرح می‌کنند:

۱. تعارض مبتنی بر زمان: یعنی این که چگونه زمان اختصاص یافته به یک نقش، باعث کاهش توجه به نقش دیگر می‌شود، مانند زمانی که ملاقات‌ها و جلسات اداری با برنامه میهمانی خانوادگی در تعارض باشد.
۲. تعارض مبتنی بر فشار روانی: عبارت است از سرایت نشانه‌های تنیدگی مانند خستگی و تحریک‌پذیری از یک نقش به نقش دیگر. ما در اینجا با انواع گوناگون فشارهای روانی درگیر هستیم، مثل انتظارها و توقع‌های شغلی در مقابل انتظارهای شخصی و خانوادگی، رقابت بین زن و شوهر، تقسیم کار، مراقبت از فرزندان، تخصیص زمان، مسافرت‌ها و مهاجرت‌های شغلی، شبکه‌های اجتماعی و حفظ هویت.
۳. تعارض مبتنی بر رفتار: این تعارض عبارت است از ناهماهنگی رفتار در یک نقش با رفتار مورد انتظار در نقش دیگر، مانند زمانی که از کارمند در محیط کار، عینی

1. Carter, Jim & Carter, Jane.
 2. Role conflict.
 3. Work - Family conflict.
 4. role conflict.
 5. role - overload.
 6. role - captivatiy.
 7. Reid Jennifr & Melissa Hardi.

بودن و غیر عاطفی عمل کردن و در خانواده، گرمی، عاطفی بودن و نقش پرورشی مورد انتظار است (کارلسون و همکاران، ۱۳۷۸، ۵۶). تال^۱ (۲۰۰۵) در رابطه با این سؤال که چرا تعدد نقش‌ها برای افراد تعارض ایجاد می‌کند، می‌گوید: اولاً، فردی که ساعات بیشتری برای یک نقش صرف می‌کند برای نقش دیگر زمان کمتری دارد. دوماً، اگر شخصی با سطح فشار بالایی از استرس در یک نقش مواجه شود، ممکن است که توانایی او در رویارویی با مقتضیات نقش دیگر را، تحت تأثیر قرار دهد. سوماً، نقش‌های مختلف ممکن است رفتارهای مختلفی را بطلبد که هر کدام از آنها شاید برای نقش دیگر مناسب نباشد. افزایش مشارکت نیروی کار زنان، خصوصاً برای زنانی که دارای فرزند می‌شوند، با چالش‌هایی در مدیریت زمان، نقش‌ها و مسئولیت‌ها همراه شده است.

زنان شاغل و زنانی که تعهد سازمانی بالایی دارند، به‌طور طبیعی نمی‌توانند نقش‌های خانوادگی را به نحو شایسته انجام دهند. محققان بر این باورند که ایفای نقش‌های مختلف باعث می‌شود که انرژی و وقت مورد نیاز برای هر یک، به رقابت با دیگری پردازند به طوری که این رقابت، به پیشروی یک نقش در گستره و محدوده نقش دیگر می‌انجامد (کورینگال^۲، ۲۰۰۵). خلاصه اینکه به دلیل تعارض نقش‌های شغلی و خانوادگی و به دلیل محدودیت در انرژی روانی و وقت کافی، آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی مختلفی، معطوف به خانواده و شغل خواهد بود. اگر چنانچه نقش‌های شغلی بر شغل‌های خانوادگی افزوده شود، با محدودیت وقت و انرژی روبرو خواهیم بود، زیرا هر یک از نقش‌ها، منابع قابل توجهی از زمان و انرژی فرد را تقاضا می‌کند و تقاضاهای آنان، به طور معمول اضافه بار ایجاد کرده و از توان زنان خارج است و لذا نمی‌تواند تقاضای هر دو نقش را ایفا کند. بنابراین، افراد برای اینکه بتوانند از عهده نقش اصلی خود برآیند، بایستی از تعهد قوی به نقش دیگر صرف نظر کنند که این موضوع در رابطه با زنان شاغل که اشتغال تمام وقت نیز دارند، بیشتر صادق

1. Tal.

2. Corrigan.

است (هاید، ۲۰۱۳). ساکو^۱ (۱۹۹۳) از تحقیقات خود نتیجه گرفت: زنان شاغلی که به طور نیمه وقت به کار اشتغال دارند، از نظر میزان رضایتمندی زناشویی در سطح بالاتری از زنان خانه‌دار قرار دارند و در مقابل، زنان شاغلی که به طور شیفی و شب‌ها مشغول به کار هستند، نسبت به زنان شاغل دیگر، رضایتمندی زناشویی پایین‌تری دارند. اغلب زنان شاغل به دلیل مسئولیت دوگانه (اشتغال و مسئولیت منزل) با تعارض نقش مواجه هستند. این زنان به طور معمول، هم با خانواده و هم با همکاران در محیط کاری مشکل دارند و از رضایتمندی برخوردار نیستند. تعارض نقش زن ممکن است ناشی از نگرش منفی شوهر نسبت به اشتغال همسر، افکار ریاست‌مدارانه شوهر نسبت به همسر، کوتاهی زن در امور منزل، مشکلات مربوط به مراقبت از فرزندان، آشفتگی‌های روانی زن، ناتوانی زن در مدیریت دو نقش متفاوت و نگرش منفی جامعه به اشتغال زنان باشد.

نتیجه‌گیری

- از تتبع و ژرف‌اندیشی در گزاره‌های اسلامی و روان‌شناختی در رابطه با مهم‌ترین راهبردهای تسهیل و ایمنی‌بخشی زنان شاغل، نتایج زیر به دست آمد:
۱. زنان و دختران، بایستی به مشاغل و حرفه‌هایی روی آورند که با استعدادها، خدادادی و ظرفیت‌های روان‌شناختی آنان هم‌مطرازی داشته باشد؛
  ۲. برای صیانت از منزلت انسانی و آسایش روان‌شناختی و مصونیت اخلاقی زنان، بایستی محیط اشتغال آنان، امنیت روانی و اخلاقی داشته باشد؛
  ۳. اولویت نخست برای زنان و به ویژه زنان ازدواج کرده، ایفای نقش‌های همسری، فرزندپروری، خانه‌داری و پشتیبانی از استحکام و پویایی نظام خانواده است و اشتغال برای آنان در اولویت ثانویه است؛
  ۴. اشتغال زنان بایستی به لحاظ کیفی و کمی با نقش‌های نخستین و اولویت‌مند آنان هماهنگ و متناسب باشد؛

1. Saco.

۵. عدم هماهنگی بین نقش‌های اولیه زنان با اشتغال، آسیب‌های اخلاقی، تربیتی، روان‌شناختی و اجتماعی متعددی را متوجه زنان و نظام خانواده و اجتماع خواهد کرد؛

۶. مهمترین آسیب‌هایی که در اشتغال بی‌ضابطه برای زنان مطرح است عبارتند از: تعارض کار و خانواده، کاهش بازدهی فعالیت زنان، پیری زودرس، عدم رضایت زناشویی، افزایش افسردگی و اضطراب زنان، افزایش تعارضات خانوادگی، آسیب‌های تربیتی، تزلزل در خانواده و نارضایتی جنسی؛

۷. به مصلحت زنان است که به وظایف اساسی و اولیه خود پردازند و برای اوقات فراقت خویش نیز، شغلی متناسب و هماهنگ با شرایط خانوادگی خود برگزینند (مثلاً شغل خانگی). اگر چنانچه به دلایل مختلف مجبور به فعالیت بیرونی هستند به فعالیتی که متناسب با شرایط جسمی و روان‌شناختی (خیاطی، آرایشگری، بافندگی، تایپ، نویسندگی، آموزشی، بهداشتی، خدماتی، فرهنگی و...) آنان است و در محیطی غیر مختلط و یا با حداقل اختلاط می‌باشد، پردازند.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۲. آذربایجانی، مسعود و همکاران، (۱۳۸۲)، روان‌شناسی اجتماعی با نگرش به منابع اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳. آرین، خ، (۱۳۸۷)، کاربرد رویکرد بوم‌شناختی در مشاوره با زنان شاغل در خانواده‌های دو شغلی، مجله تازه‌ها و پژوهش‌های مشاوره، ج ۷، ش ۲۸، انجمن مشاوره ایران.
۴. آقا جمال خوانساری، محمد بن حسین، (۱۳۶۶)، شرح غرر الحکم و درر الکلم، تهران، دانشگاه تهران.
۵. آلوسی بغدادی، محمد بن عبدالله، (۱۳۷۵)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت، دارالفکر.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳)، من لا یحضره الفقیه، قم، انتشارات جامعه مدرسین.
۷. بحرانی اصفهانی، عبد الله بن نور الله، (۱۴۱۳)، عوالم العلوم والمعارف والأحوال من الآیات والأخبار والأقوال (مستدرک سیده النساء إلى الإمام لجواد)، قم، مؤسسة الإمام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف.
۸. بروجردی، آقا حسین، (۱۳۸۶)، جامع احادیث الشیعه، تهران، انتشارات فرهنگ سبز.
۹. بستان، حسین، (۱۳۹۰)، جامعه‌شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۱۰. پابنده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲)، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، تهران، دنیای دانش.
۱۱. پناهی، علی احمد و جان بزرگی، مسعود، (۱۳۹۶)، روان شناسی زن و مرد، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۲. پوررحیمی، مرنی و همکاران، (۱۳۸۸)، بررسی احساس پوشیدگی، هوش هیجانی و سلامت روانی، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، بهار و تابستان، ش ۱.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۹)، زن در آئینه جلال و جمال، قم، اسراء.
۱۴. حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹)، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت.
۱۵. راسل، برتراند، (بی تا)، زناشویی و اخلاق، برگزیده افکار راسل: روان شناسی رابطه زناشویی، گردآوری: رابرت اکتر، نقد و بررسی مطالب از محمدتقی جعفری، ترجمه از متن انگلیسی عبدالرحیم گواهی. [ایران]، امیر.
۱۶. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۴)، تفسیر المیزان، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین.
۱۷. طبرانی، سلیمان بن احمد، [بی تا]، المعجم الكبير، قاهره، مکتبه ابن تیمیه.
۱۸. کردی، حسین و حسینی نوذری، سید علی اصغر، (۱۳۹۴)، تجربه انواع آزار جنسی زنان، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۵، ش ۵۷.
۱۹. کارلسون، کان جی و دیگران، (۱۳۷۸)، بهداشت روانی زنان، ترجمه خدیجه ابوالمعالی و دیگران، تهران.
۲۰. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، الکافی، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
۲۱. گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۸)، جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
۲۲. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، بحار الأنوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۲۳. نوری، میرزاحسین، (۱۴۰۸)، مستدرک الوسایل، بیروت، مؤسسه آل البيت.
۲۴. هراوی، عبدالسمیع سالم، (۱۹۸۶)، لغة الإدارة فی صدر الاسلام، قاهره، الهیة المصریة العامة للكتاب.
25. Amato, Paul R., et al. (2003). Marital Quality between 1980 and 2000. *Journal Marriage and the Family* 65 (1): 1of - 22.
26. Barrett. L. F. and E. Bliss - Moreau, (2009) "She's Emotional. He's Having a Bad Day: Attributional Explanations for Emotion Stereotypes," *Emotion* 9, pp. 649 - 658.
27. Beck A. T., Rush A. J., Shaw B. F. and Emery G. (1979). *Cognitive Therapy of Depression*. New York: Guilford Press.
28. Becker, A, Ulstad, I. (2007), Gender Differences in Student Ethics: Are Females Really More Ethical? *Plagiarism: Cross Disciplinary Studies in Plagiarism, Fabrication, & Falsification*, 77 - 91.
29. Camarata, S., & Woodcock, R. (2006). Sex differences in processing speed: Developmental effects in males and females. *Intelligence*, 34, 231 - 252.
30. Carter, Betty, and Carter Joan K. Peters. (1996). *Remaking Marriage and Family*. Ms. Magazine, November/December: 57 - 65.
31. Clays, E., Bacquer, D. D., Crasset, V., Kittel, F., de Smet, P., Kornitzer, M., Karasek, R., and De Backer, G. (2011). The Perception of Work Stressors Is Related to Reduced Parasympathetic Activity. *International Archive Occupational Environment Health*, 84, 185 - 191.
32. Corrigan Elizabeth (2005) Temple university, the work - family interface: in vestments in tending the hearth and

- bringing home the bacon (internet). p. 166.
33. Gurian, Michael & Stevens, Kathy & Henley, Patricia & Trueman, Terry (2011), Boys and girls learn differently! a guide for teachers and parents. San Francisco: Jossey - Bass.
34. Herlitz, A., & Yonker, J. E. (2002). Sex differences in episodic memory: The influence of intelligence. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 24, 107 - 114.
35. Hyde, Janet Shibley. (2013). *The Psychology of Women*, Belmont (USA), Wadsworth. in emotion. *Emotion*, 4, 87 - 94.
36. Pina, A., Gannon, T. A. & Sanders, B. (2009). An Overview of literature on Sexual Harassment: Perpetrator, Theory, and Treatment Issues. *Aggression and Violent behavior* (44): 126 - 138.
37. Reid Jennifr & Melissa Hardi (1999) Multiple Roles and well - being among midlife women: Testing role strain and enhancement theories, *The Journals of Gerontology*, Vol 548, Issue 6. p. 334.
38. Saco, W. (1993). Attributional, perceptual and non depressed marital partners. *Index of psychology*, 46.
39. Schneider, M. & Phillips, S. P. (1997). A Qualitative Study of Sexual Harassment of Female Doctors by Patients. *Soc. Sci. Med.* Vol. 45pp 669 - 675.
40. Tal, A. I. (2005). *Pregnant Women's Self - efficacy for Integrating Multiple Roles* Fordham University. NEWYORK pp1 - 82.

